

Wydział Pedagogiki i Psychologii
Zakład Psychologii Rozwoju i Defektologii

R ó ż a P O P E K

Dziecko jako podmiot w procesie wychowania przez twórczość artystyczną

Ребенок как субъект в воспитательном процессе

**The Child As a Subject in the Process of Education Through
Artistic Creation**

WPROWADZENIE

Refleksje nad stanem wiedzy o rozwoju człowieka, a głównie nad efektami procesu edukacji, zgłaszanych oczekiwaniami pod adresem współczesnej szkoły, napawają pesymizmem nie tylko znawców problemu, ale także postronnych obserwatorów - społeczeństwo. Kryzys instytucji oświatowej - szkoły rozpoczął się wraz z jej upowszechnianiem, z koniecznością masowego kształcenia, w sytuacji demograficznej eksplozji ostatniego czterdziestolecia. Zaistniał swoisty paradoks polegający na rozbieżności między budowanymi modelami powinnościowo-normatywnymi a codzienną realnością tej edukacji. Im bardziej narastała świadomość potrzeby edukacji przez rozwój, tym rzeczywistość szkolna silniej uprzedmiotowiwała ucznia, czyniąc z niego przedmiot manipulacji w rękach pogarszających się jakościowo nauczycieli wychowawców. W latach 60-tych okazało się, że rozwijająca się żywołowo oświata na świecie nie spełnia nadziei ludzi, nie służy bowiem rozwojowi gospodarczemu, nie pomnaża także liczebności osób szczęśliwych w społeczeństwach wykształconych. Kryzys oświaty dotknął więc w zróżnicowanej formie wszystkie społeczeństwa, zarówno biedne jak i bogate. I. Wojnar podaje za P. H. Coombsem następujące przyczyny owego kryzysu:

- 1) eksplozja demograficzna prowadząca do nadmiernego wzrostu liczby uczniów na wszystkich szczeblach kształcenia,
- 2) brak odpowiednich środków finansowych na rozwój i doskonalenie oświaty,
- 3) stały wzrost kosztów oświaty,

- 4) treści kształcenia nie odpowiadające potrzebom,
- 5) rutyna i nieefektywność kształcenia.¹

W krajach Europy zachodniej i w Stanach Zjednoczonych kryzys objawił się falą buntów młodzieży, która wyraziła swój protest wobec braku w treściach i formach kształcenia podstawowych idei humanizmu, protest wobec utrwalania dyskryminacji, nierówności społecznej oraz formowania postaw konformistycznych poprzez przedmiotową manipulację i to zarówno przez szkołę, jak też przez nowoczesne środki masowego przekazu.

Polska szkoła również nie jest wolna od owego kryzysu i trzeba z naciskiem podkreślić, że źródła tego kryzysu wykraczają znacznie poza obręb przyczyn ekonomicznych.

Światowe programy ratowania edukacji dla rozwoju idą w kierunku uwydatnienia nowych wartości. Jedną z nich jest podmiotowość dziecka, a więc w miejsce przedmiotowej manipulacji - stymulowanie rozwoju osobowości dzięki różnego rodzaju formom aktywizującym sferę emocjonalną i poznawczą. W programach wyróżnia się oprócz uprzywilejowanych do tego czasu dyscyplin intelektualnych, zajęcia ekspresyjne i dyscypliny stymulujące poprzez twórczość. Jest to próba odejścia od jednowymiarowości "człowieka intelektualnego" do człowieka zintegrowanego w wielostronnym rozwoju. W tej sytuacji bardzo duże oczekiwania wiąże się z nowoczesnie pojętym wychowaniem przez twórczość artystyczną. Wychowanie przez plastykę, muzykę, literaturę piękną, film, teatr itp. nosi w sobie znaczne możliwości potencjalnego rozwoju emocjonalnego, poznawczego i twórczego. Wynikają one z istoty tych dziedzin twórczości, a także z metod pracy twórczej opartych na stymulacji indywidualnego rozwoju. Trzeba tylko wypracować nowoczesny system edukacji szkolnej poprzez twórczość artystyczną.

Każda świadoma kontynuacja, zwrot czy modernizacja nakazuje nam poszukiwać odpowiedzi na generalne pytania: gdzie jesteśmy? ku czemu (ku jakim celom generalnym) zmierzamy? W naszej sytuacji jest to o tyle potrzebne, gdyż dotychczasowy system edukacji artystycznej budowany był na ogół bez głębszej świadomości celów, lub nikłego związku celów z realizacją. Ścierające się od wielu lat różne tendencje kształcenia, nauczania, czy też wychowania poprzez plastykę, literaturę, muzykę nie doprowadziły do dojrzalej syntezy.

¹ I. W o j n a r, Wychowanie dla wartości humanistycznych (problemy globalne), Materiały z konferencji naukowej "Alternatywna pedagogika humanistyczna", Jabłonna 1984, s. 7.

Proces edukacji artystycznej, spoczywający do obecnego czasu głównie na barkach szkoły, jest obciążony wszystkimi niedomaganiem systemu oświaty, a dodatkowo niezrozumieniem istoty twórczości, warunków hamujących bądź stymulujących jej rozwój. W niniejszym opracowaniu ograniczę się do pytań najbardziej generalnych. Chodzi o podmiotowy bądź przedmiotowy charakter sprzężeń zwrotnych nauczyciel - uczeń, instruktor - uczestnik zespołu, a także przedmiotowe bądź podmiotowe skutki procesu edukacji artystycznej w osobowości dziecka.

PODMIOTOWOŚĆ W WYCHOWANIU

Podmiotowość jest słowem używanym coraz powszechniej i to w znaczeniu o pozytywnym zabarwieniu emocjonalnym. Każda istota ludzka o ukształtowanej w jakimś stopniu samoświadomości czuje swoją odrębność i pragnie być traktowana jako podmiot, gdyż tylko w takim przypadku może wystąpić proces samorealizacji osobowości. Człowiek-podmiot czuje się samodzielny w działaniu i przekonaniach, realizuje wartości, które uznaje za własne i na tej drodze buduje wizję sensu życia. Podmiotowość jest więc konstruktywną właściwością, którą człowiek uzyskuje w chwili uświadomienia sobie własnego "ja". Jest to także psychologiczna odrębność i autonomia. Ale trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że podmiotowość nie może być kontemplowaniem przez człowieka swojej indywidualności i niepowtarzalności, gdyż jest to właściwość pozwalająca na aktywne i świadome funkcjonowanie w społecznej rzeczywistości, bez ograniczania podmiotowości innych.

Podmiotowość jest więc wartością, którą dany człowiek akceptuje, rozwija i w miarę możliwości społecznego funkcjonowania - chroni. Tak więc "podmiotowość polega na tym, że działalność jednostki jest inicjowana i rozwijana przez nią według jej własnych, osobistych wartości i standardów.

Podmiotowość jest szczególnym rodzajem regulacji stosunku człowieka do otoczenia. Jej istotą jest to, że właśnie człowiek reguluje stosunki, a nie jest miejscem, w którym przebiegają procesy regulacyjne. Aby jednostka mogła być podmiotem swojej działalności, musi sprawować kontrolę poznawczą nad otoczeniem i sobą [...] musi być świadoma swojego osobistego systemu wartości".² Jednostka, opierając się na systemie

² K. Korzeniowski, Podmiotowość człowieka. Metateoretyczne

własnych wartości, formułuje cele czy kierunki działania, wybiera lub tworzy program czynności, ocenia ich skutki. Brak któregoś z tych elementów prowadzi do uprzedmiotowienia człowieka, ubezwłasnowolnienia, skazania na biernego wykonawcę, a w skrajnych przypadkach - istotę pozbawioną możliwości świadomego realizowania swoich celów.

Przeciwieństwo podmiotowości - przedmiotowość prowadzi w konsekwencji do alienacji, wyczonej bezradności, poczucia bezsensu, bezsilności, izolacji i społecznego wyobcowania (samowyobcowania).³

Po tych z konieczności skrótowych wyjaśnieniach czas na pytanie i odpowiedzi o podmiotowość w wychowaniu: "kiedy i w jakich przypadkach, czy warunkach wychowanie prowadzi do podmiotowości, a kiedy zmierza do uprzedmiotowienia człowieka?" Próba udzielenia odpowiedzi w aspekcie pojęciowym może być prosta, w konkretyzacji jest to jeden z najbardziej złożonych problemów procesu wychowawczego. Nie wdając się w definiowanie pojęcia "wychowanie", można przybliżyć istotę tego procesu poprzez opis celu.

"Wychowanie ma na celu stwarzanie trwałych ukierunkowań wewnętrznych postępowania jednostki. Polega ono na kształtowaniu cech dynamicznych: w sferze sensomotorycznej - przyzwyczajień, a w sferze emocjonalnej i racjonalnej - różnych zainteresowań, zamiłowań, upodobań, skłonności, postaw, norm, ideałów społecznych, politycznych i innych [...] ukierunkowujących od wewnątrz postępowanie jednostki. Zmiany psychiczne, które osiąga się dzięki wychowaniu, są swoistymi wewnętrznymi sprężynami, motorami, wektorami psychicznymi, stanowiącymi trwałe podłoże występowania u jednostki określonego rodzaju potrzeb, pragnień i wewnętrznych impulsów, popychających ją do takich, a nie innych zachowań się w konkretnych sytuacjach życiowych oraz decydujących o wyborze przez nią takich, a nie innych celów działania".⁴

Materia procesu wychowania jako oddziaływania z zewnątrz (a nie procesu samowychowania) jest złożona, szczególnie w przypadku dziecka. Każdy człowiek dorosły, nawet ten na pograniczu umysłowej normy rozwoju

ramy teorii [w:] K. Korzeniowski, R. Zieliński, W. Daneccki, Podmiotowość jednostki w koncepcjach psychologicznych i organizacyjnych, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1983, s. 48-49.

³ M. Seeman, On the meaning of alienation, "Am Sociol. Review" 1967, s. 32, 273-2875.

⁴ M. Jakubowski, Wychowanie, [w:] Mała Encyklopedia Pedagogiczna, W. Pomykało (red.): 1970/71, s. 1133.

intelektualnego, odczuwa siebie jako jednostkę mającą przewagę nad dzieckiem. Ta przewaga pojmowana jest nie tyle w kategoriach fizycznych, co psychicznego doświadczenia indywidualnego i społecznego, w kategoriach zasobu wiedzy o świecie i jego funkcjonowaniu. Taka sytuacja niejako kusi i wyzwała przedmiotowe traktowanie dziecka. Nauczyciel, czy instruktor jest stroną przekazującą (dawcą), dziecko jest stroną odbierającą, przyswajającą, a więc uczącą się od ludzi dorosłych. Trudno jest w historii oświaty wskazać na efektywny system nauczania, który by w swoich celach uwzględniał podmiotowość w wychowaniu. Wprowadzile cele takie miały w swoich założeniach różne odmiany nurtu nowego wychowania - szkoły aktywnej, ale na wyższym poziomie były one krytykowane za słabe osiągnięcia w rozwoju poznawczym.

W tradycyjnym systemie szkolnym wychowanie (edukacja) ma charakter interwencji, a nawet urabiania zewnętrznego, przeradzającego się w skrajnych przypadkach w manipulację osobowości, na miarę jednorodnego wzorca, łatwego do kontroli i oceny w kategoriach moralnych (dotyczy to w równym stopniu wychowania religijnego, co ateistycznego). W dotychczasowej tradycji wychowanie podmiotowe częściej stawało się postulatem niż realnością. W praktyce odnosiło się to nie tylko do przedmiotów szkolnych uświęconych długoletnią tradycją, ale także przedmiotów bez tej tradycji, tak zwanych "michałków", w pojęciu nawet współczesnych nauczycieli przedmiotów mniej ważnych, gorszych, może nawet zbędnych w systemie kształcenia dzieci i młodzieży.

PRZEDMIOTOWE I PODMIOTOWE STRATEGIE EDUKACJI ARTYSTYCZNEJ

Istota systemów kształcenia i wychowania a przedmiotowe i podmiotowe traktowanie dziecka

Tradycja edukacji artystycznej w szkole masowej nie sięga jeszcze stu lat, kształcenie artystyczne ma historię znacznie dłuższą. Zarówno jedna, jak też druga koncepcja, mniej lub bardziej świadomie bazowała na określonym w danym czasie systemie dydaktycznym. System dydaktyczny jest to "skoordynowany wewnętrznie i wykazujący określoną strukturę układ, określający zespół sposobów (metod) działania, wykonywania złożonych czynności według organizacyjnych zasad opartych na uporządkowanych metodologicznie prawach poznawania i rozumienia rzeczywistości. Ogólny system

dydaktyczny wyznacza reguły praktycznego działania, znajdujące swoje odbicie w poszczególnych metodykach szczegółowych".⁵

Jeżeli chodzi np. o plastykę, nigdy nie było jasności co do tego, czy w procesie edukacji należy nauczać plastyki, kształcić plastycznie, czy wychowywać przez plastykę. W tej sytuacji nie mogło być mowy o klarowności celów, treści, ani też metod realizacji. Tak więc system edukacji plastycznej nigdy nie był i dzisiaj nie jest jednolity. Rozwijająca się w ostatnich 20 latach tak zwana dydaktyka ekspresji, dydaktyka formy i polimetodyczna strategia kształcenia i wychowania przez plastykę różnią się głównie poglądem na podmiotowość bądź przedmiotowość dziecka (mimo że poziom świadomości tych kategorii jest bardzo różny). Przeróżne koncepcje kształcenia: od rzemieślniczego treningu równym frontem w nauczaniu rysunków, do akademickiego kształcenia "pod mistrza" są to strategie o przewadze przedmiotowego traktowania ucznia. W systemach tych podmiotem czuje się nauczyciel-instruktor, i to w zasadzie wystarcza do pozytywnej oceny istniejących relacji z dzieckiem. Jeżeli dziecko identyfikuje się i wdrukowuje w zespół technologicznych i artystycznych reguł, uzyskuje miano zdolnego ucznia, jeżeli wykazuje odstępstwa, określane jest jako słabo wyuczalne i krnąbrne.

Wychowanie muzyczne do dzisiejszego dnia traktowane jest w sposób rzemieślniczy. Dziecko w szkole masowej, a także w szkołach muzycznych różnego stopnia, od pierwszych lekcji uczy się naśladować, odwzorowywać nie tylko zgodnie z zapisem utworu, ale także z narzuconą interpretacją przez profesora prowadzącego tak zwaną klasę instrumentu. Wychowanie przez twórczość literacką ogranicza się do nauki zalgorytmizowanych w formie i treści wypracowań, w imię poprawności i zwalczania grafomanii, szczególnie w zakresie poezji.

Jak więc można się przekonać w świetle powyższych, z konieczności skrótowych uwag, im większy jest udział rzemieślniczego przekazu reguł pracy i artystycznych kanonów, tym silniej uczeń odczuwa swoją przedmiotowość, a brak podmiotowości, im natomiast w silniejszym stopniu występuje indywidualizacja, partnerstwo i kształcenie poprzez doświadczenie, tym proces twórczy przebiega bardziej autentycznie, a uczeń czuje się podmiotem. Proces edukacji artystycznej przynoszący z jednej strony dobre efekty w postaci kształcenia warsztatowego, a z drugiej rozwój indywidualnej postawy twórczej i podmiotowości, należy do najtrudniejszych strategii psychodydaktycznych kierowania rozwojem dziecka. Wymaga bowiem od

⁵ Metodyka zajęć plastycznych w klasach początkowych, pod red. S. Popka, Warszawa 1984, s. 65.

nauczyciela-instruktora olbrzymiej wiedzy nie tylko o sobie samym (samowiedza) i prowadzonej dziedzinie sztuki, ale głównie wiedzy o dziecku, o indywidualnych właściwościach jego rozwoju. Wypada w tym miejscu nadmienić, że wśród uczniów mamy do czynienia z różnymi typami postaw twórczych: z typem wzrokowym, behawioralnym, emocjonalnym, wyobrażeniowym, intuicyjnym, intelektualno-refleksyjnym i całą plejadą typów mieszanych, wymagających odmiennego traktowania podczas procesu twórczego, a także w trakcie różnych ćwiczeń przygotowawczych.⁶ Mamy także do czynienia ze zróżnicowaniem postaw percepcyjnych.

Podmiotowość w procesie ekspresji

Spontaniczna działalność artystyczna jest jedną z podstawowych form wyrażania się dziecka. Owo wyrażanie się, określane słowem *ekspresja* zrobiło w ostatnich dziesięcioleciach niebywałą karierę w świecie, a także w Polsce. Współcześnie dość powszechnie uważa się, że cały problem kształcenia i wychowania artystycznego (wychowania przez sztukę), sprowadza się do dwu procesów: ekspresji i percepcji. Oba te procesy prawidłowo organizowane najpełniej kształtują podmiotowość dziecka. Wyjaśniając pojęcie *ekspresji*, posłużymy się kilkoma najbardziej reprezentatywnymi, w naszych warunkach, określeniami.

H. Read podkreślał, że ekspresja jest to wyciskanie piętna na przedmiotach (dziełach sztuki) lub formie zachowania się lub jest to potrzeba (wrodzona potrzeba) wyrażania przeżyć w wytworach lub zachowaniu się. Jest to także komunikowanie innym ludziom swoich myśli, uczuć i przeżyć.⁷ Według H. Semenowicz, ekspresja to psychiczna czynność wyrażania siebie.⁸ W. Tatarkiewicz podawał dwie definicje: "Ekspresja jest [...] wyrażaniem treści psychicznych przez przedmioty fizyczne, ekspresja jest [...]"

⁶ S. Poppek, *Rozwój twórczości plastycznej u dzieci i młodzieży*, Lublin 1979.

⁷ H. Read, *Wychowanie przez sztukę*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 122-127.

⁸ H. Semenowicz, *Poetycka twórczość dziecka*, Warszawa 1973, s. 11.

ujawianiem rzeczywistych zjawisk emocjonalnych [uczuć], które występują jedynie w istotach posiadających życie psychiczne".⁹

Przytoczone określenia ekspresji wskazują na wieloaspektowość tego procesu, toteż dla pełniejszego uświadomienia funkcji zachodzi potrzeba syntezy i wyodrębnienia rodzajów i cech ekspresji. Ekspresja naturalna lub swobodna charakteryzuje się takimi cechami, jak: spontaniczność, autentyzm, twórczość, potrzeba samorealizacji, wydobywanie treści podświadomych i instynktownych. Jest więc projekcją osobowości i wyraża cechy wrodzone i nabyte. Ekspresja kierowana (sztuczna lub zamierzona) jest zorganizowana poprzez sytuacje zewnętrzne, jest nieautentyczna lecz naśladowcza, odtwórcza, ukierunkowana, podporządkowana świadomości, a także regułom i algorytmom społecznego zachowania się. Wyraża cechy osobowości nabyte w procesie społecznego doświadczenia (uczenia się), w tym naśladowcze formy i treści działania.¹⁰

Należy sądzić, że ani ekspresja swobodna, ani też kierowana w czystej formie nie realizują zasady podmiotowości w procesie kreacji. Ta pierwsza jest w swej istocie nieświadoma, intuicyjna i spontaniczna, ta druga zawiera elementy algorytmizacji i rzemieślniczego treningu. Pierwszej brakuje działań w pełni świadomych, druga jest przesterowana z zewnątrz, dlatego też tylko ich synteza, a więc ekspresja *in spirovana* spełnia wymagania podmiotowości. Jest to strategia zbliżona do autentycznej twórczości stale inspirowanej z zewnątrz bądź to informacjami - regułami artystycznymi, nowymi środkami technicznymi, bądź też motywami (bodźcami) pobudzającymi wyobraźnię poprzez muzykę, poezję, dzieła sztuki plastycznej, zjawiska przyrody, lub przynajmniej aprobatę dotychczasowych działań twórczych.

Wzajemne uwarunkowania: twórczość-podmiotowość

Twórczość jest najwyższą formą ludzkiego działania, dlatego jej zakres wiąże się w naszych czasach ze wszystkimi możliwymi rodzajami aktywności człowieka, wyrażającymi się w formie przedmiotu bądź idei. Oczywiście nie jest to jedyna forma regulacji aktywności człowieka z otoczeniem, istnieją

⁹ W. Tatarcki, Ekspresja i sztuka, "Estetyka" 1962, R. III, s. 49.

¹⁰ R. Popiek, Twórcza ekspresja podstawą działalności plastycznej dziecka [w:] Metodyka zajęć plastycznych ...

bowiem podstawowe zachowania adaptacyjne oparte na niższych formach funkcjonowania mechanizmów regulacyjnych, tzn. odruchów bezwarunkowych i warunkowych, te jednak nie stanowią podstawy rozwoju specyfiki naszego gatunku.¹¹

W ostatnich latach twórczość lub pełniej - zdolność do intencjonalnej i zamierzonej twórczości utożsamiana bywa z człowieczeństwem. W konkretnym przypadku interesuje nas twórczość artystyczna dzieci i młodzieży, mająca charakter subiektywnej nowości, oryginalności i generatywności. Z tego powodu trzeba sobie uświadomić fakt wyodrębniania twórczości nie tyle z powodu powstających wytworów, co samego procesu twórczego. Wytwory dziecięce nie zawsze spełniają wymogi twórczości. Wśród setek i tysięcy prac dziecięcych powstających niemal z dnia na dzień prawdziwe wartości artystyczne rodzą się rzadko. Toteż przejawy twórczości upatrujemy w przebiegu procesu twórczego przy spełnionej zasadzie podmiotowości.

"Istotę procesu twórczego można określić jako szereg czynności psychicznych i fizycznych, mniej lub bardziej uświadomionych przez podmiot tworzący, w wyniku czego następuje ekspresja własnej osobowości poprzez dokonywanie zabiegów przekształcania rzeczywistości zewnętrznej i własnego ja".¹² "Jest to proces wytwarzania przedmiotów, ideowych zamysłów tych przedmiotów oraz stwarzania siebie (autokreacja). Owo wytwarzanie, aczkolwiek bazuje na obiektywnie istniejącej rzeczywistości, jest w stosunku do niej rekonstruktywne, a nie odtwórcze. Na początku u małych dzieci, gdy zatarta jest granica między rzeczywistością a fikcją - działanie twórcze ma charakter spontaniczny i intuicyjny. To talent włada dzieckiem, a nie dziecko talentem" - pisał S. Szuman.¹³ Wraz z dorastaniem coraz większą rolę odgrywa świadomość, a więc postawa krytyczna wobec świata, siebie i własnych wytworów. Wówczas twórczością zajmują się ci, którym nie wyszło źródło wyobraźni i mogą dalej komunikować otoczeniu swoją osobistą wizję świata w artystycznej formie.

Świadoma twórczość nie oznacza jednak w całej pełni przenikania świadomością procesu twórczego. Proces twórczy rozpoczyna się bowiem w obrębie

¹¹ S. P o p e k, Przesłanki funkcjonowania postaw twórczych nauczycieli, "Nauczyciel i Wychowanie" 1980, nr 6, s. 113.

¹² S. P o p e k, Wychowawcze wartości procesu kreacji plastycznej, "Plastyka w Szkole" 1975, nr 9, s. 231.

¹³ S. S z u m a n, O sztuce i wychowaniu estetycznym, Warszawa 1969.

emocjonalnego pragnienia, mglistego zarysu wizji. Jest częściej napięciem emocjonalnym i celem ideowym, niż klarowną wizją ostatecznej formy wytworu plastycznego. Proces świadomości włączony jest dopiero przy końcu w fazie weryfikacji. Jest to świadome wartościowanie, podejmowanie decyzji co do dalszych losów rozpoczętej pracy, lub kontynuacji drażnionego problemu. Proces kreacji plastycznej, a w szczególności poszczególne fazy weryfikacji realizowanego pomysłu są to świadome procesy decyzyjne oparte na różnicach indywidualnych. Tym między innymi różni się twórczość dorastającej młodzieży i twórców dorosłych od spontanicznej twórczości małego dziecka.

Tak więc co najmniej dwie cechy sprawiają, że twórczość plastyczna czy muzyczna decyduje o podmiotowości jej sprawy. Są to: indywidualizacja procesu twórczego zapewniająca autentyzm, a także udział świadomości - przynajmniej w decyzyjnych fazach wartościującej weryfikacji. Twórczość i podmiotowość warunkują się wzajemnie, stanowiąc układ sprzężenia zwrotnego.

PODMIOTOWOŚĆ DZIECKA JAKO REZULTAT PROCESU WYCHOWANIA NA PRZYKŁADZIE PLASTYKI

Wśród wymienianych uprzednio dziedzin edukacji artystycznej plastyka nadaje się najpełniej do ukazania ewolucji przejścia od przedmiotowego do podmiotowego procesu edukacji. Rozwój edukacji plastycznej to skok z epoki rzemieślniczego traktowania rysunku po podmiotowe organizowanie twórczości i percepcji plastycznej.

Aby uświadomić sobie drogę, jaką przeszła metodyka stymulowania twórczością plastyczną dzieci, trzeba uprzytomnić ten kolosalny przełom na podstawie materiałów źródłowych. W wydanym w r. 1927 "Podręczniku do nauczania rysunków" G. Leńczyk tak między innymi komentuje program tego przedmiotu:

"[...] powtarza się ciągle nakaz: uczyć patrzeć, uczyć myśleć o tym, co się widzi (świadome patrzenie), zachęcać do patrzenia i namysłu, zniewalać dziecko do obserwacji swego otoczenia przez zadania, przez ciągłe zwracanie uwagi dziecka na otoczenie [...] Właściwością naszego narodu jest nadmierne wybujały indywidualizm. Wada ta sprowadziła na nasz kraj wiele klęsk i nieszczęść i dotąd mści się na nas. Toteż nie wspierać i nie podniecać przez ustępstwa, ale poskramiać tę wadę powinniśmy już w nauce szkolnej. Dziecko musi poddać się ogólnemu programowi nauki jak żołnierz, który musi wykonać rozkaz w myśl całego taktycznego planu swego wodza. We

właściwościach indywidualnych dziecka szukamy tylko wskazówek, w jaki sposób skłonić je można najłatwiej do wykonania naznaczonej pracy."¹⁴

Przykładów rzemieślniczego, zniewalającego nauczania, traktującego uczniów przedmiotowo mamy na przestrzeni bstatniego pięćdziesięciolecia znacznie więcej niż podejścia podmiotowego. Oto namnożyło się wiele podręczników dla nauczycieli, a także samouków do nauki rysunku i malarstwa, nauki liternictwa i kompozycji, gdzie metody dobrej roboty przenoszone na żywo z rzemiosła były dominującą strategią. Przędowali w tym N. Bobieńska, B. Kiernicki, T. Kurzyński, A. Szczepkowski, Cz. Karp, a nawet zwolennik spontanicznej sztuki dziecka Wł. Lam.¹⁵

W czasach współczesnych wielu plastyków-instruktorów podobnie ogranicza swoje działania do przenoszenia posiadanych przez siebie akademickich umiejętności na dzieci i młodzież. Jeżeli mają oni do czynienia z młodzieżą bardzo uzdolnioną plastycznie, to takie kształcące artystycznie podejście jest usprawiedliwione, jeżeli natomiast mają do czynienia z dziećmi o uzdolnieniach przeciętnych i celem głównym jest edukacja plastyczna, rozumiana jako wychowanie, - wówczas ich zabiegi uprzedmiotowiają ucznia w procesie, który powinien być twórczością prowadzącą do podmiotowości.

Sądzę więc, że w zakończeniu wypada dość jasno postawić sprawę. P o d m i o t o w o ś ć powinna stać się rezultatem procesu edukacji plastycznej. Twórczość na jakimkolwiek etapie nie dopuszcza zniewolenia. Jeżeli wprowadzamy zasady rysunku, kompozycji, malarstwa, reguły techniczne, a także liczne sposoby operowania tworzywem, to proces ten w plastycznej edukacji jest instrumentem, jest środkiem wspomagającym wychowanie przez twórczość. Nie może być celem samym w sobie, gdyż wówczas mamy do czynienia z wąsko specjalistycznym kształceniem zawodowym w dziedzinie plastyki.

Trzeba więc widzieć różnice w celach, treściach, metodach i formach w procesie powszechnej edukacji plastycznej, a także w procesie kształcenia plastycznego, mającego na celu przekazanie zawodowych umiejętności plastycznych. Powszechna edukacja plastyczna powinna prowadzić do u p o d -

¹⁴ H. P o l i c h t, G. L e Ń c z y k, Podręcznik do nauczania rysunków, Kraków 1927, s. 12.

¹⁵ W. L a m, Podstawy wiedzy rysunkowej, Poznań 1929; Malarstwo i jego zasady, Kraków 1946; Podstawowe ćwiczenia rysunku i malarstwa, Poznań-Gdańsk 1956; Rysunek i malarstwo, Poznań 1959.

miotowienia jednostki ludzkiej. Kształcenie plastyczne realizujące cele zawodowe powinno mieć charakter przedmiotowo-podmiotowy.

WNIOSKI

1. Podmiotowość jest rozumiana jako konstruktywna właściwość, w której człowiek uświadamia sobie swoją odrębność i autonomię, realizuje wartości, które uznaje za własne, i sam decyduje o ich wykorzystaniu. Jest też wartością osobowości, która w miarę dojrzewania społecznego, decyduje o naszym człowieczeństwie. Tak więc podmiotowość powinna stać się skutkiem i celem edukacji artystycznej.

2. Podmiotowość, gwarantująca autentyczny udział w procesie twórczym, winna stać się jednym z podstawowych celów przedmiotów artystycznych. Obecnie szkolne programy nauczania nie podnoszą całej pełni i wartości tego problemu, a podmiotowość realizowana jest jedynie przez nieznaczną część bardziej świadomych nauczycieli przedmiotów artystycznych.

3. Postulat podmiotowości wymaga innej metody pracy z uczniem. Uczeń powinien odkrywać, poszukiwać, projektować, oceniać. Uczenie się zasad plastyki, muzyki, literatury staje się tu środkiem, a nie celem. Tak więc funkcja nauczyciela zmienia się z prowadzącej w stymulującą.

4. Należy także wystrzegać się rozwijania nadmiernej indywidualizacji, gdyż prowadzi to do postaw egocentrycznych i egoistycznych. Podmiotowość własna nie może więc zagrażać podmiotowości innych ludzi. Nie może też godzić w wartości społeczne. Proces edukacji artystycznej powinien prowadzić do twórczego rozwoju i społecznej adaptacji.

РЕЗЮМЕ

Субъектность человека, а также процесс самореализации личности — это основные проблемы гуманитарной психологии. Художественное творчество может быть существенным примером при реализации этой цели. Однако это процесс не автоматический и не самобытный и поэтому требует умелой стимуляции со стороны учителя-инструктора. Дело в том, что нужно удержать инспирированную экспрессию которая создает условия для творческого развития личности с одновременной проекцией этой личности через созданные ею произведения. Субъектность должна становиться результатом процесса художественной экспрессии. По мнению автора самые лучшие результаты достигнуты в процессе инспирированной изобразительной экспрессии. Постулат субъектности требует однако другого метода работы с учеником. Ученик должен открывать, искать, проектировать, оценивать. Обучение основ изобразительного искусства, музыки, литературы становится не средством а целью. Итак, функция учителя изменяется из ведущей в стимулирующую. Нужно остерегаться развития чрезмерной индивидуализации, ибо это ведет к эгоцентрическому и эгоистическому подходу. Личная субъектность не должна угрожать субъектности других людей. Процесс художественного обучения должен вести к творческому развитию и общественному творческому приспособлению.

S U M M A R Y

Subjectivity and the process of self-realization of one's personality are crucial topics in humanistic psychology. Artistic creativity may be an important factor in the achievement of self-realization. It is not an automatic and spontaneous process and therefore it requires a well-considered stimulation on the part of the teacher-instructor. The aim must be how to inspire the creativity which will provide conditions for the development of artistic personality while preserving the projection of the personality manifested in artifacts. Self-expression should be the result of the process of artistic expression. The author maintains that in this field the best results are achieved by inspired expression in plastic arts. The postulate of self-expression requires a new method of work with a pupil, who should seek, discover, project and evaluate. Learning the rules of the plastic arts, music and literature becomes a means not the purpose. The function of a teacher changes from leading to stimulating. One should beware of encouraging excessive individualism as this leads to egocentric and egostic attitudes. The subjectivity of an individual should not inhibit the self-expression of others. The process of artistic education should be conducive to creative development and social adaptation.

